

NƏZAKƏT HUMANİZMİN TƏZAHÜR FORMASI KİMİ

Mətanət Cabbarlı,

fəlsəfə doktoru hazırlığı üzrə doktorant

Odlar Yurdu Universiteti

E-mail: matanatjabbarli@gmail.com

Rəyçilər: *psixol.ü. elm.dok.,prof.* Ə.T. Baxşəliyev,
dos. Q.V. Rəhimova

Açar sözlər: *nəzakət, dəqiqlik, sadəlik, səmimilik, qayğıkeşlik, ailə mədəniyyəti, süfrə mədəniyyəti, səmimiyyət, kollektiv, fərd, şəxsiyyət, şüur, humanizm*

Ключевые слова: *учтивость, точность, простота, искренность, забота, семейная культура, культура стола, искренность, коллектив, личность, сознание, гуманизм*

Keywords: *courtesy, accuracy, simplicity, sincerity, caring, family culture, table culture, sincerity, collective, personality, personality, consciousness, humanism*

Mühüm humanist dəyərlərdən biri də nəzakətdir. İnsanlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsində nəzakətin özünəməxsus yeri var. Nəzakətli insan öz davranışları ilə insan şəxsiyyətinə, onun şərəf və ləyaqətinə hörmət və ehtiram etdiyini, bir insan kimi onun şəxsiyyətini yüksək qiymətləndirdiyini, ona qarşı diqqətli və həssas olduğunu bir daha təsdiq etmiş olur. Xeyirxahlığı, səmimiyyəti, ünsiyyəti, qayğıkeşliyi və s. özündə ehtiva edən nəzakətlik demək olar ki, insan şəxsiyyətinin inkişafının nüvəsini təşkil edir. Nəzakətli adam (gənc) səmimi, ədalətli, insaflı, vicdanlı olur. Nəzakətli gənclər həmişə özünün səmimiyyəti ilə seçilir və həmyaşdılarının, yaşlıların və valideynlərinin hörmətini qazanır. Tarixin müxtəlif mərhələlərində sadə xalq kütlələri sadəlikdən yaradılan mədəni davranış normaları (nəzakətlik, dəqiqlik, təmizlik, səliqəlilik, səxavət, vicdan, ədalət, xeyirxahlıq, insan, həya, mehribançılıq, şərəf, ləyaqət və s.) müasir gənclərin mənəvi zənginliyinin xarici və daxili ifadəsində nəzakət ümumbəşəri xarakter daşıyır. Nəzakət insanın daxili mədəniyyətinin göstəricisidir. Ən yaxşı nəzakət başqasının şəxsiyyətinə hörmətdir.

Nəzakət körpəlikdən başlayıb ömrün axırınadək formalaşdırılmalıdır. Çünki nəzakət bütün yaşlar üçün bəzəkdir. Geyim, yaxşı paltar insana zahiri yaraşlıq verirsə, xoş rəftar, nəzakət də insana daxili yaraşlıq, mənəvi gözəllik verir. Biz bu mənada nəzakəti mühüm əxlaqi fəzilət və sərvət hesab edirik. Əgər daxili mədəniyyət

olmazsa xarici mədəniyyət və ya xarici gözəllik ciddi bir əhəmiyyət kəsb edə bilməz. Lakin xarici mədəniyyətə də biganə yanaşmaq, ona laqəyd münasibət bəsləmək olmaz. Əgər daxili mədəniyyət məzmunursa, xarici mədəniyyət formadır. Məzmunun özünəməxsus forması olmalıdır. Forma məzmunu uyğun gəlməlidir. İstehsalatda namusla çalışan mənəviyyətə fəzilətli fəhlə və ya istedadlı şair əgər həmişə səliqəsiz geyinərsə və adi davranış qaydalarını müntəzəm pozarsa, şübhəsiz bu onların daxili mədəniyyətinə də xələl gətirər. İnsan öz əməyi ilə, xalqa, vətənə təmənnəsiz xidməti ilə, fəzilətli əxlaqi keyfiyyətləri və mənəvi sifətləri ilə, öz səmimiliyi, ləyaqətliliyi, cəsarət və mərdliyi ilə gözəldir. Lakin bu daxili gözəlliyə geyimdən başlamış cəmiyyətdə özünü aparmaq bacarığına qədər geniş sahəni əhatə edən xarici gözəllik də uyğun olmalıdır.

Nəzakət və mədəni rəftar qaydaları çoxdur. Nəzakətli rəftar və davranışın əsasında belə bir prinsip durmalıdır: elə yaşa, elə hərəkət et ki, öz daxili və xarici varlığına adamların xoşuna gələcək, sənin rəftar və davranışın, sözün heç kəsi incitməsin, heç kəsin qəlbinə toxunmasın və heç kəsi azacıq da olsa narahat etməsin. “İnsanlarla elə davran ki, dostların sənə düşmən olmasın, əksinə düşmənlərin sənənlə dost olsun” (Pifaqor). Yalnız belə olduqda sənənlə görüşmək, birgə işləmək adamlara xoş olar və özün də rahat, şərəfli və ləyaqətli həyat keçirə bilərsən.

Nəzakətli və mədəni rəftar qaydaları içərisində böyüklərə və qadınlara hörmət müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bütün dövrlərdə və bütün ictimai quruluşlarda, rəsmi əxlaq kodekslərində böyüklərə, qadınlara hörmət və ehtiram fəzilət, onlara qarşı laqeydlik və hörmətsizlik isə qəbahət hesab edilmişdir. Bu təbiidir. Çünki, hər bir yeni nəsil öz həyat və yaşayışı üçün birinci növbədə özündən əvvəlki nəsle borcludur. Bu günkü qocalar və yaşlılar öz əməkləri, öz bilik və təcrübələri ilə indiki gəncləri tərbiyə etmiş, böyütmüş və onları həyata hazırlamışlar. Bizim ölkəmizdə qocalar və yaşlılar böyük qayğı və diqqətlə əhatə olunmuşlar. Qədirbilən xalqımız adamlara xoşbəxt qocalığı təmin etmək üçün heç şeyi əsirgəmir. Bizim qoca və yaşlı nəslimiz hər cür hörmət və ehtirama layiqdir. Onlar bu hörmət və ehtiramını öz gərgin əməkləri, böyük döyüş xidmətləri ilə qazanmışlar. Ağır inqilablar dövründə, vətəndaş müharibəsi və Böyük Vətən müharibəsi illərində, xalq təsərrüfatının bərpası dövründə bizim bu günkü qoca olan babalarımız, nənələrimiz, ata və analarımız olmanın əzab və məhrumiyyətlərə mərdliklə sinə gələrək misilsiz döyüş rəşadəti və əmək igidlikləri göstərmişlər. Biz bu gün xoşbəxt həyatımız üçün birinci növbədə onlara borcluyuq.

Gənclərimizin əksəriyyəti böyük bir minnətdarlıqla qocaların bu xidmətini qeyd edir və onlara dərin nəzakət və hörmət göstərirlər. Lakin təəssüflə qeyd etməliyik ki, bununla yanaşı qocaların və yaşlıların bu xidmətlərini anlamayan, onlarla nəzakətsiz rəftar edən, qocalara və yaşlılara hörmət etməyən gənclərə də rast gəlirik. Biz belə hallara qarşı amansız mübarizə aparmalıyıq. Qocalara və yaşlılara hörmət etməyən nankor gənclər ümumi ictimai rəyin gücü ilə ciddi surətdə məzəmmət olunub töhmətləndirilməlidir. Unutmaq olmaz ki, qocalara və yaşlılara hörmət hər bir gəncin tərbiyəlilik dərəcəsini göstərən amillərdən biridir.

Nəzakətlik gənclər arasındakı yoldaşlıq ünsiyyətdə, salamlamaqda, münasibətdə və dostluq münasibətlərində ifadə olunmalıdır. Buna görə də nəzakətlik ancaq yaşlılara, əlil, xəstə, qadın və uşaqlara hörmət edib qayğıkeşlik göstərməkdə deyil, insanın öz yoldaş və dostlarına da hədsiz qayğı göstərməsində, onlarla diqqətli və həssas olmasında ifadə olunur. “Üzr istəyirəm”, “Bağışla”, “Çox sağ olun”, “Minnətdaram”, “Əziyyət ver-

dim”, “Xudahafız”, “Xeyirə qarşı”, “Ömrü uzun olan”, “Yaxşı günün olsun”, “Təbəssüm üzündən əskik olmasın” kimi ifadələr nəzakətli ifadə tərzləridir. “Əşi”, “hə”, “Türkün məsəli”, “Deyim ki”, “Məsəlçün” kimi danışq tərzləri isə nəzakətsizlikdir.

Nəzakətlik qadına, qızlara böyük hörmət göstərib, onlara böyük qayğı ilə yanaşmaqda da ifadə olunur. Çünki kişilər fiziki cəhətdən adətən qadınlardan qüvvətli, ağır, əziyyətə daha dözümlü olurlar. Analar bundan əlavə gənc nəslin tərbiyəçiləridir. Ailənin ən məsul, ən çətin vəzifəsi - bütün ailə üzvlərinin qayğısına qalmaq qadınların üzərinə düşür.

İnsanın mədəni davranışının əsas əlamətlərindən biri nəzakətlikdir. Nəzakətlik mədəni davranışın ayrılmaz hissəsi olub başqa adamlara hörmət göstərməkdə, qayğılı münasibət bəsləməkdə ifadə olunur. Nəzakətlik qadına, qızlara böyük hörmət göstərib, onlara böyük qayğı ilə yanaşmaqda da ifadə olunur. Çünki kişilər adətən fiziki cəhətdən qadınlardan qüvvətli, əziyyətə daha dözümlü olurlar. Analar bundan əlavə gənc nəslin tərbiyəçiləridir. Ailənin ən məsul, ən çətin vəzifəsi bütün ailə üzvlərinin qayğısına qalmaq adının üzərinə düşür. İnsanların davranışında nəzakətliyin kök salması bizim yaşayışımızı asanlaşdırır, şəxsi məişətdə və ictimai həyatda bizi ən kiçik incikliklərdən belə azad edir. Doğrudan da hamı bir-birilə nəzakətlə dolansa, bir-birlərinə qayğıkeşlik göstərib, başqalarının suallarına diqqətlə cavab versə, məmnuniyyətlə bir-birlərinə hörmət və kömək etsə, xəstələri və qocaları çətinliklərdən qurtarmağa çalışsa, yaşayış asan və gözəl olardı.

Nəzakətli insanlar arasındakı yoldaşlıq və dostluq münasibətində ifadə olunmalıdır. Gənclərində küçədə, süfrədə, geyimdə, danışqda, adamlarla rəftarda, gəzintidə, kinoda, teatrda, qonaqlıqda, valideynlərlə, həmyaşıdları ilə, dostları ilə və ünsiyyətdə nəzakətli olmalıdırlar. Buna görə də nəzakətlik ancaq yaşlılara, əlil, xəstə, qadın və uşaqlara hörmət edib qayğıkeşlik göstərməkdə deyil, insanın öz yoldaş və dostlarına da hədsiz qayğı göstərməsində, onlarla diqqətli və həssas olmasında ifadə olunur. Başqa adamlara hörmət etmək, onlarla nəzakətlə davranmaqda əsas şərtlərdən biri, işdə və sözdə dəqiq olmaqdır. Dəqiqlik insanın nəzakətliyini, onun başqa adamlara

qədir qoyduğunu göstərən əxlaqi sosial-psixoloji keyfiyyətlərdəndir.

Nəzakətli adam hər evdə və hamı ilə nəzakətli olmalıdır. Lakin, bəzi hallarda nəzakətliliyi dar mənada başa düşənlər də olur. Bəzən gənclər nəzakətliliyi qorxaqlıq və yaltaqlıqla qarışdırırlar. Başqalarına hörmət edən, onlara həssaslıq göstərən adamlara bəzən yaltaq, digər hallarda isə qorxaq adam kimi qiymət verirlər. Həqiqətən bəzi yaltaq və qorxaq adamlar ancaq yaltaqlıq və qorxaqlıq üzündən hörmət edir, özünü nəzakətli göstərir. Əgər insane başqasının vəzifəsindən, geyimindən, tutduğu mənəbdən, ona tabe olub-olmamasından asılı olmayaraq hər evdə və hər zaman ona hörmət edib qayğıkeşlik göstərsə, bu əsl nəzakətlikdir. Əgər adam yalnız asılı olduğu, işi düşdüyü adamlara hörmət edir və yalnız müəyyən şəraitdə hörmət edirsə, bu yaltaqlıq və qorxaqlıqla əlaqədar olan nəzakətlikdir.

Nəzakətli adam başqalarına böyük hörmət, qayğı göstərməklə bərabər, öz “mən”ni, ləyaqətini alçalınamalı, nəzakətliliyi yaltaqlıqla, qorxaqlıqla qarışdırmamalıdır.

Azərbaycan xalq şairi S. Vurğun yaltaq təbiətli belə adamları nəzakətsizlikdə günahlandıraraq yazır.

*Özündən güclüyə dörd qat bükülən,
Özündən gücsüzün üzünə gülən,
Nə tərbiyə qanan, nə qədir bilən.
Yaltaq təbiətli bu iyrənclər də,
Bir sıra qocalar, bəzən gənclər də,
Öz adil hökmünü verdikcə bəzən,
Bir tüfeyli kimi çıxır cərgədən.*

Süni nəzakətli olmaq tez-tez “bağışla”, “səni çox istəyirəm”, “sənə ürəyimi verirəm”, “qurban olum”, “başına dönüm” sözlərini işlədən adamlar çox öz həqiqi “kim”liyini gizləyir, başqa bir qiyafədə çıxış edirlər.

Şərq mütəfəkkirlərindən olan Cəlaləddin Rumi də ikiüzlü, yaltaq, qorxaq, vəzifə hərisli cildini tez-tez dəyişdirən adamlara çox haqlı olaraq belə demişdir: “Ya olduğun kimi görün, yada göründüyün kimi ol”. Mədəni, nəzakətli, mənəf saf olan adam dostluqda, yoldaşlıq da möhkəm olmalı, onun xoş günündə də, pis günündə də yanında olmalıdır. gənclərimiz yadda saxlamalıdır ki, yenicə tanış olduğu “dostunu” evə, ailəsinə

etməməlidir. Ona tez-tez zəng etmək, uzun uzadı vaxtını almaq nəzakətsizlikdir.

Nəzakətlik insandan öz hərəkət və rəftarını idarə edə bilməyi də tələb edir. Başqalarının işlədiyi otaqda, istirahət etdiyi yerdə ucadan danışmaq, gülmək, mahnı oxumaq, səs salmaq nəzakətsizlik əlamətidir. Çünki, bu bizim başqa adamlara hörmət etmədiyimizi göstərir-habelə, iclas və müəhazirə vaxtı, teatrda, kinoda, kitabxanada başqalarının rahatlığını pozmaq da nəzakətsizlik əlaməti sayılır. Nəzakətsizlik yalnız hərəkətdə deyil, insanın danışığında, nitqində də təzahür edir. İnsanlar bir-birilə nitq vasitəsilə ünsiyyət saxlayır, fikirlərini, hisslərini bir-birlərinə danışmaq vasitəsilə çatdırır və bir-birlərinə münasibətlərini, bir çox hallarda, nitqlə ifadə edirlər. Sadə, nəzakətlə deyilmiş ifadə insanın mədəni davranışının zəruri şərtidir. Müasir tələbə gənclərin önəm verdiyi mədəni davranışlardan bir neçəsini göstərmək olar.

Mədəni davranış qaydaları əmək qaydalarına əməl etməkdə də özünü göstərir. Əmək zamanı gözlənilməli olan qaydalar heç də süni olaraq düşünülmüş boş bir şey olmayıb, uzun müddətli təcrübədə insanların müəyyən etdiyi səhiyyə qaydalarının məcmusudur. Buna görə də hər bir mədəni davranışa sahib olan gənc bu qaydalara əməl etməlidir. Digər tərəfdən bu qaydalara əməl etmiş gənc ictimaiyyət arasında sıxılmır, öz hərəkətləri ilə başqalarının diqqətini özünə cəlb edə biləcəyindən qorxub xəcalət çəkmir.

Ümumi mədənilik birinci növbədə biliklərə sahib olmaq, bəşəriyyətin əldə etdiyi biliklərə yiyələnməklə əlaqədardır. Gənclərin mədəni davranışa yiyələnmələri üçün birinci növbədə ümumi mədəniyyətə, yüksək biliyə yiyələnməlidirlər. Lakin bilikli olmaq heç də tam mədəni olmaq demək deyildir. Orta və ali təhsilli olmaq mədənilik üçün mühüm şərtdirsə də, yeganə şərt deyildir. Hətta təhsilli adamlar içərisində də əmək mədəniyyətinə malik olmayan, hərəkət və nitqində nəzakətsizlik göstərən lovğa və qanmaz şəxslərə təsadüf edilir. Deməli, mənəvi mədənilik kəsb etmək üçün təhsil almaq hələ kifayət deyildir.

Yüksək əxlaqi sifətlərə və mədəniyyətə malik olan gəncləri bütün öz qarşılarındakı böyük məqsədi aydın görür və bu məqsədin həyata keçirilməsi uğrunda inadla mübarizə etməlidirlər.

Deyirlər bir dəfə Yunanıstanın böyük filosofu, dünyanın “əxlaq peyğəmbəri” adlandırılan Sokratdan: “İnsanda ən çox nəyi qiymətləndirirsən?” sualına filosof tərəddüd etmədən cavab verir: “İnsaniyyəti”, “Bəs insaniyyət dedikdə nə başa düşürsən?” sualına isə mütəfəkkir “insana layiq keyfiyyətləri”-deyə cavab verir.

Həmçinin keçən əsrdə İngiltərədə ictimai islahatlar uğrunda mübarizə aparan məşhur Çarlz Dikkensə buna bənzər sual verilir. “Siz bu qədər çalışıb nə islahatı keçirmək istəyirsiniz?” Yazıçı cavab verir ki, “İnsaniyyət və xeyirxahlıq islahatı”.

Araşdırmalar göstərir ki, tələbə gənclərdə özünü göstərən əxlaq, davranışlar, rəftar və hərəkətlərin etnopsixoloji, biogenetik amillərlə bağlı olsa da ictimai mühit həlledici amil kimi özünü göstərir. Müasir gənclərdə mədəni davranış və adətlərin formalaşmasına təsir edən etnososial, psixososial amilləri təxminən olsa da aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar.

1. Ailə, bağca, təhsil müəssisələri.
2. Özünün eyni cinsdən olmağını tanıması və özünüdərk.
3. Valideynlərin nümunəsi.

4. Məntiqi düşüncənin bərqərar olması və hadisələrə tənqidi münasibətin yaranması.

5. Həmyaşıdların və ümumiyyətlə insanların hərəkət və davranışlarındakı müsbət hallara rəğbət hissi.

6. Asosial davranışların sonunda səmimi peşmançılıq.

7. İnsanda gəncliyə xas olan mədəni davranışları və adətləri əməli olaraq ifadə etməsi.

8. Özünü özün kimi (Ya olduğun kimi görün, ya da göründüyün kimi ol) apara bilmək cəhdi.

9. Ata-ananın, qohumların, bacı və qardaşların onu sevdiyinə inanması.

Problemın elmi yeniliyi. Məqalədə insanlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsində nəzakətin özünəməxsus yeri olması göstərilir. Nəzakətli insan öz davranışları ilə insan şəxsiyyətinə, onun şərəf və ləyaqətinə hörmət və ehtiram etdiyini, bir insan kimi onun şəxsiyyətini yüksək qiymətləndirdiyini, ona qarşı diqqətli və həssas olduğunu bir daha təsdiq etmiş olur. haqqında məlumatlar verilmişdir.

Problemın praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədə irəli sürülən təklif və nəticələr psixoloq, müəllim, tərbiyəçi və valideynlərə uşaqların humanizm tərbiyəsində praktik köməklik göstərə alına bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev Ş.S. Gənclərin mədəni davranışı. Bakı, 1956.
2. Bayramov Ə.S. Etnik Psixologiya məsələləri. Bakı, 1996.
3. Qədirov Ə.Ə. Mədəni davranış və onun tərbiyəsi. Bakı, 1970.
4. Quliyev S. M. Gəncliyin davranış və nəzakət tərbiyəsi. Bakı, 1997.

М.И. Джаббарли

УЧТИВОСТЬ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ГУМАНИЗМА

РЕЗЮМЕ

Концепция учтивости широко охватывает все правила культурного поведения. Эти правила не определяются никаким письменным законом и являются правилами, которые были установлены на протяжении веков и в течение тысяч лет. Милосердное поведение требует, чтобы эти правила были практически и косвенно соблюдены везде и в любых обстоятельствах. Все формы учтивости, включая одежду и уход, уважение к пожилым и любезное отношение к женщинам.

M.I. Jabbarli

COURTESY AS A MANIFESTATION OF HUMANISM

SUMMARY

The concept of courtesy extensively covers all the rules of cultural behavior. These rules are not determined by any written law and are rules that have been established for centuries and for thousands of years. Merciful behavior requires that these rules be observed practically and indirectly everywhere and under any circumstances. All forms of courtesy, including clothing and care, greeting with adults and women. Often they refer to courtesy with foreign culture.

Redaksiyaya daxil olub: 12.12.2017